

Symbology of Celestial Bodies in the Bronze Age Objects of the Iranian Plateau

"Case Studies of Elam and Jiroft Civilizations"

Faranak Kabiri¹ | Moein Falaki² | Nahid Jafari Dehkordi³

1. Assistant Professor, Handicrafts Department, Farsan Faculty of Arts and Human Sciences, Shahrekord University, Shahrekord, Iran. Email: kabiri.faranak@sku.ac.ir
2. Moein Falaki, Ph. D candidate of Archaeology, Art University of Isfahan, Isfahan, Iran. Email: Moeinfalaki@yahoo.com
3. Nahid, Jafari Dehkordi. Ph.D of Art Research Faculty of Advanced Studies in Arts and Entrepreneurship, Art University of Isfahan, Isfahan Iran. Email: Jafari.nahid20@gmail.com

Article Info

Article type:
Research Article

Article history:
Received 9 June 2023
Received in revised form 10
December 2023
Accepted 15 May 2024
Published online 25 March
2024

Keywords:
Bronze Ag
Celestial Bodies
Elamite Civilization
Halil Roud Civilization Susa
Jiroft.

ABSTRACT

Purpose: Susa area is one of the areas in southwestern Iran that has been the cradle or center of the Elamite dynasties during the Bronze Age; Another important civilization of the Bronze Age of Iran is Jiroft on the outskirts of Halilrud; Which has been known for the past few decades; The connection between East and West through each of these sites can undoubtedly be assessed from the works of art discovered. The purpose of this study is to identify the causes of the formation of celestial bodies on the works in question.

Method and Research: The authors try to answer the question with descriptive-historical method and documentary studies: The celestial bodies on the works of Susa and Jiroft are based on what intellectual ideas in the Bronze Age of the Iranian plateau are engraved on the works?

Findings and Conclusions: The findings show that the people of this time turned to worshipping the heavenly gods due to turning to agriculture; Because they estimated the changes of the seasons with the help of the sun's position in the sky, they prayed for rain or sun from the sky and through the gods from the sky, and for this reason, the use of celestial objects on their works of art is abundant. However, the place of written sources about the works of Jiroft is as empty as Susa; However, due to the application of these motifs on the objects of Jiroft, the dark spots of this ancient region can be clarified from the objects of neighboring cultures such as Susa.

Cite this article: Kabiri, Faranak, Falaki, Moein, Jafari Dehkordi, Nahid. (2024). Symbology of heavenly bodies in the works of the Bronze Age of the Iranian Plateau "Case examples of Elam and Jiroft civilizations"

. *Journal of Iranian Studies*, 23(45), 227-248. <http://doi.org/10.22103/JIS.2024.21667.2495>

© The Author(s). : Kabiri, Faranak, Falaki, Moein, Jafari Dehkordi, Nahid Publisher: Shahid Bahonar University of Kerman.

DOI: <http://doi.org/10.22103/JIS.2024.21667.2495>

EXTENDED ABSTRACT

Introduction

In ancient times, with the help of the stars and the sky, earthly events and occurrences were under control, and the people of those times were based on the belief that these celestial objects have a direct and close relationship with earthly events and occurrences, their time, luck and horoscope. Archeological findings, such as pottery patterns and tablets, show that prehistoric people paid attention to the position of celestial bodies. This knowledge can be understood from the first look and attention of prehistoric people to the sky of raining stars at night (Vakili, 2018). From about 6,000 years ago, ancient observers recorded celestial movements. Astrologers of ancient Iran, like their like-minded people among other nations and with a religious and social intellectual background, sought to connect celestial phenomena with human behavior and believed that there is a strong connection between the sky and what happens in human life. It is clear that all this attention to the sky was reflected in their art. In the third millennium BC, West Asia witnessed the emergence and spread of magnificent civilizations that changed the destiny of mankind forever. In the light of archaeological excavations, some of them, such as the Elam civilization, were lucky enough to find their place in the contemporary historiography of human civilization, but the lack of sufficient information and awareness about some of them, such as the Halil Roud civilization, caused their position and contribution to the formation of civilization. Humanity should be ignored. During the 20th century AD, some ancient civilizations emerged and confronted contemporary historiography with serious questions. For example, today's awareness of the existence of important civilization bases such as Jiroft shows that in the past few centuries, knowledge such as archeology and art history have not paid attention to the role of these cultures in the formation of world art, as needed. In this research, the geography and environment of southwestern Iran and the Susa region will be discussed first, and the chronology of Susa will be reviewed, and then the geography and environment of Halil Roud and Jiroft will be taken into consideration. Then, taking into account the history of celestial bodies and its formation in Iran, the importance of celestial bodies and their symbolism in the two civilizations of Susa and Jiroft of the Bronze Age of the Iranian Plateau is discussed. This research aims to identify the causes of the formation of heavenly bodies on the works of Shush and Jiroft based on 2 questions: 1. The celestial bodies found on the works of Shush and Jiroft are based on what intellectual concepts are engraved on the works. Iran Plateau Bronze Age? 2. What was the role and importance of celestial carvings in the life of ancient people? The questions raised are based on the assumption that: by studying and examining the motifs together, one can reveal the basic function and the main position of the motifs of heavenly bodies in the lives of ancient people, and their ambiguous, empty and dark points can also be expressed. To be identified with the help of artifacts found from neighboring cultures. Although the place of written sources about the works of Jiroft is as empty as that of Susa, but according to the use of these motifs on the works of Jiroft, the dark spots of this ancient region can be illuminated from the works of neighboring cultures such as Susa.

Methodology

This research is theoretical in terms of purpose and descriptive-historical in nature. The analysis of the samples is done based on the qualitative method and with a symbolic approach. Collecting information is collected in the form of documents with the receipt. Among the statistical community including the uncovered works of the Bronze Age of the Iranian Plateau, the artworks of Shush and Jiroft are selectively and purposefully examined.

Discussion

The role of the sun is one of the religious symbols that is a sign of masculinity in the mentioned civilizations, and in addition to the symbol of life and death, it also represents the renewal of life after death, and in the form of nested circles, rays enclosed in circles are visible on the surface of the related works. The other face of the sun is the cruciform face, which is abundantly recorded on the surface of the Susa and Jiroft civilizations. It has been in charge of controlling the tides, rain, waters and seasons, and with the role of the sun, it gives the meaning of holy marriage, earth and sky, king and queen. The communication between animals such as the lion surrounded by the sun was another form that was observed in Jiroft. Another moon is a role in which grace and blessing, fertility and immortality are evident. This pattern can be seen on the surface of Shush and Jiroft works in various ways, and its crescent face is clearly visible. In the works of ancient Iran, such as Susa, deer's body is sometimes shown with two triangles, which is a representation of the moon. Sometimes the artist-craftsman uses the horns of animals with the symbolic purpose of the moon. The moon and stars in the studied civilizations have been the role of the goddess of the sky or Inanna. In some works, heavenly figures are sometimes associated with the shape of a snake, which refers to the ascension of the snake to the sky and its placement in the heavenly form. The chain similarity of Jiroft motifs with Mesopotamian, Greek and Semitic motifs and texts indicates that the origin of the myth of the life-giving snakes and the heavenly face of the snake and Marafasai was the culture and civilization of Jiroft and from there it spread to other regions of the world. Agriculture and its regulation, One of the most important reasons for paying attention to the sky was; Because by observing the sky and nature, humans realized that the change of seasons is directly related to the movement of the sun and the position of some planets and celestial bodies.

Conclusion

The findings show that although the first connection of man with the sky was based on the customs of his time, but its connection with the fields is not hidden because of the connection that the monogamous man of the Bronze Age of the Iranian Plateau had with agriculture. Due to its dependence and proximity to the Mesopotamian civilization, the culture of Susa had close affinities between the ideas of these two regions, which can help the progress of Jiroft culture studies. The people of the studied civilizations used designs attributed to the sky and cosmic signs in their handicrafts in a diverse way and based on this line of thought.

نمادشناسی اجرام آسمانی در آثار عصر مفرغ فلات ایران «نمونه‌های موردی تمدن‌های عیلام و جیرفت»

فرانک کبیری (نویسنده مسئول)، معین فلکی، ناهید جعفری دهکردی

۱. استادیار گروه صنایع دستی، دانشکده هنر و علوم انسانی فارسان، دانشگاه شهرکرد، شهرکرد، ایران. رایانامه:

kabiri.faranak@sku.ac.ir

۲. دانشجوی دکتری باستان‌شناسی، دانشکده حفاظت و مرمت، دانشگاه هنر اصفهان، اصفهان، ایران. رایانامه:

moeinfalaki@yahoo.com

۳. دکتری پژوهش هنر، دانشکده پژوهش‌های عالی هنر و کارآفرینی، دانشگاه هنر اصفهان، اصفهان، ایران. رایانامه:

Jafari.nahid20@gmail.com

اطلاعات مقاله	چکیده
نوع مقاله: مقاله پژوهشی	زمینه/هدف: شوش یکی از محوطه‌های جنوب غرب ایران است که در خلال عصر مفرغ به مثابه مهد یا کانون سلسله‌های عیلامی‌ها بود؛ دیگر تمدن هم‌عصر آن جیرفت در جنوب شرقی ایران و حاشیه هلیل‌رود، است. شناسایی علل شکل‌گیری اجرام آسمانی، روی آثار شوش و جیرفت هدف این پژوهش است.
تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۰۳/۱۹	روش/رویکرد: نگارندگان با روش توصیفی-تاریخی و مطالعات اسنادی به این سؤال پاسخ می‌دهند که: اجرام آسمانی موجود بر سطح آثار شوش و جیرفت بر پایه چه انگاره‌های فکری‌ای در عصر مفرغ فلات ایران ایجاد شده‌اند؟ هرچند جای منابع مکتوب درباره آثار جیرفت به اندازه شوش خالی است، اما با توجه به کاربرد این نقوش روی آثار جیرفت می‌توان نقاط تاریک این منطقه باستانی را از آثار فرهنگ‌های هم‌جواری همچون شوش روشن ساخت.
تاریخ بازنگری: ۱۴۰۲/۰۹/۱۹	یافته‌ها/نتایج: یافته‌ها نشان می‌دهد که مردمان کشاورز این ادوار به پرستش خدایان آسمانی روی آوردند؛ چرا که آن‌ها به مدد جایگاه خورشید در آسمان تغییرات فصل‌ها را تخمین می‌زدند و از آسمان و از طریق خدایان از آسمان تمنای باران، یا آفتاب می‌کردند و به همین دلیل کاربرد اجرام آسمانی روی آثار هنری آن‌ها به‌وفور دیده می‌شود.
تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۰۲/۰۶	
تاریخ انتشار: ۱۴۰۳/۰۴/۰۴	
کلیدواژه‌ها: اجرام آسمانی، عصر مفرغ، تمدن عیلام، تمدن هلیل‌رود، شوش، جیرفت	

استناد: فرانک کبیری (نویسنده مسئول)، معین فلکی، ناهید جعفری دهکردی (۱۴۰۳). نمادشناسی اجرام آسمانی در آثار عصر مفرغ فلات ایران

«نمونه‌های موردی تمدن‌های عیلام و جیرفت». *مجله مطالعات ایرانی*، ۲۳ (۴۵)، ۲۲۷-۲۴۸.

<http://doi.org/10.22103/JIS.2024.21667.2495>

ناشر: دانشگاه شهید باهنر کرمان. دانشکده ادبیات و علوم انسانی

۱. مقدمه

۱.۱. بیان مسأله

در دوران باستان به مدد ستارگان و آسمان، وقایع و رخداد‌های زمینی را تحت کنترل قرار می‌دادند و مردم آن ادوار بر این عقیده استوار بودند که این اجرام آسمانی با وقایع و اتفاقات زمینی، روزگار، بخت و طالع آنان ارتباط مستقیم و تنگاتنگی دارد. یافته‌های باستان‌شناسی، چون نقوش سفالینه‌ها و الواح بیانگر این است که مردمان پیش از تاریخ به موقعیت اجرام آسمانی توجه داشته‌اند. این آگاهی را از نخستین نگاه و توجه مردمان پیش از تاریخ به آسمانی ستاره باران در شب‌هنگام می‌توان دریافت (وکیلی، ۱۳۹۰). با گذشت ادوار و پیشرفته شدن علوم، انسان به آگاهی محیطی اطرافش و حرکت زمین و تأثیرات اجرام آسمانی بر زندگی زمینیان دست یافت. اجرام آسمانی با دو ویژگی آسمان: تعالی و نور هم‌راستا است که همه آن‌ها از قوه فراطبیعی و مرموزی فرمان می‌برند. همه اجرام آسمانی با حرکتی دورانی می‌جنبند که در نگاه پیشینیان، علامت کمال بود. در عهد باستان به اجرام آسمانی مرتبه خدایی می‌دادند، اما بعدها این باور را داشتند که آن‌ها از سوی فرشتگان رهبری می‌شوند؛ گاه نیز آن‌ها را محل اقامت ارواح شخصیت‌های برجسته می‌دانستند. از حدود ۶۰۰۰ هزار سال پیش، رصدگران باستان حرکات آسمانی را ثبت می‌کردند. اخترشناسان ایران باستان همانند هم‌فکران آن‌ها در میان سایر ملت‌ها و با پیش‌زمینه فکری مذهبی و اجتماعی به دنبال ارتباط پدیده‌های آسمانی با رفتارهای انسانی بودند و اعتقاد داشتند که بین آسمان و آنچه در زندگی انسان می‌گذرد، پیوند محکمی وجود دارد. روشن است که این همه توجه به آسمان در هنرآنان نیز نمود داشت. در هزاره سوم پ.م، غرب آسیا شاهد پیدایش و گسترش تمدن‌های باشکوهی بود که سرنوشت بشر را برای همیشه دگرگون کردند. در پرتو کاوش‌های باستان‌شناسی، برخی از آن‌ها مانند تمدن عیلام، بخت آن را داشتند که جایگاه خویش را در تاریخ‌نگاری معاصر تمدن بشری پیدا کنند، اما نبود اطلاعات و آگاهی‌های کافی در مورد برخی از آن‌ها همانند تمدن هلیل‌رود، موجب شد موقعیت و سهم‌شان در شکل‌گیری تمدن بشری، نادیده انگاشته شود. در طی سده بیستم میلادی، برخی تمدن‌های قدیمی سر از خاک برآوردند و تاریخ‌نگاری معاصر را با پرسش‌هایی جدی روبه‌رو ساختند. برای نمونه، آگاهی امروزی ما از وجود پایگاه‌های تمدنی مهمی همچون جیرفت، نشان می‌دهد که در چند سده گذشته دانش‌هایی چون باستان‌شناسی و تاریخ هنر، چنان که لازم بوده، به نقش این فرهنگ‌ها در شکل‌گیری هنر جهان پرداخته‌اند. در این پژوهش ابتدا به جغرافیا و محیط زیست جنوب غرب ایران و منطقه شوش پرداخته می‌شود و گاه‌نگاری شوش از نظر گذرانده می‌شود و سپس جغرافیا و محیط زیست هلیل‌رود و جیرفت مد نظر قرار می‌گیرد؛ سپس به اهمیت اجرام آسمانی و نمادشناسی آن‌ها در دو تمدن شوش و جیرفت عصر مفرغ فلات ایران پرداخته می‌شود.

۱.۲. پیشینه تحقیق

در زمینه نقوش آسمانی محوطه‌های شوش و جیرفت تاکنون پژوهش مجزا و مستقلی انجام نشده؛ تحقیقاتی هم‌سو با این موضوع صورت گرفته است که عبارتند از: جعفری دهکردی و جعفری دهکردی (۱۳۹۸) در مقاله «پیشینه نشانه سازمان بهداشت جهانی و سلامت در اساطیر با تأکید بر آثار تمدن جیرفت»؛ به یکی از صورت‌های آسمانی که

مار و مارافسای است، اشاره می‌کنند که با اساطیر پزشکی جهان در ارتباط است و به آسمان عروج کرده و به ستاره مبدل می‌شود. افروغ و نوروزی طلب (۱۳۹۰) در مقاله «تحلیل و بررسی مفاهیم نجومی به عنوان شکل و صورت تزیینی آثار فلزی دوره سلجوقی. مطالعه موردی: آبریز برنجی»؛ با بررسی مفاهیم نجومی همچون صور فلکی، منطقه البروج و برج‌های دوازده‌گانه بر روی آبریز برنجی دوره سلجوقی ساخت هرات، کوشیده‌اند جایگاه نجوم و موضوعات وابسته به آن را در فرهنگ مرمان این دوره اثبات نمایند. زارعی و شریف کاظمی (۱۳۹۱) در مقاله «بررسی نمادهای نجومی نقوش سفالینه‌های اسگرافیاتو مجموعه موزه‌های بنیاد مستضعفان»؛ به قدرت طلسمی اشیای نجومی در زمینه محافظت از فرد مورد نظر در برابر بیماری‌ها، شکست‌ها و بدقابلی‌ها اشاره دارند. قهاری گیگلو و محمدزاده (۱۳۸۹) در مقاله «بررسی تطبیقی صور نجومی در نسخه صورالکواکب و آثار فلزی سده‌های پنج تا هفتم هجری»، نمونه‌های مشترک بین این دو اثر را واکاوی کرده‌اند. ارتباط بین شرق و غرب به واسطه هر یک از این محوطه‌ها، از روی آثار هنری مکشوفه بر مبنای صور آسمانی نوآوری پژوهش حاضر نسبت به سایر پژوهش‌هاست.

۳.۱. پرسش‌ها و فرضیه‌های پژوهش

این پژوهش بر محور ۲ پرسش شکل گرفته است: ۱. اجرام آسمانی موجود بر آثار شوش و جیرفت بر پایه چه انگاره‌های فکری‌ای در عصر مفرغ فلات ایران روی آثار نقش بسته شده‌اند؟ ۲. جایگاه و اهمیت نقوش آسمانی در زندگی مردمان باستان چه بوده است؟ پرسش‌های طرح‌شده بر پایه این فرضیه استوارند که: کارکرد بنیادین و جایگاه اساسی نقوش اجرام آسمانی را در زندگی مردمان باستان، می‌توان با مطالعه و بررسی نقوش با همدیگر آشکار کرد و نقاط مبهم، تهی و تاریک آن‌ها را نیز به یاری آثار یافته‌شده از فرهنگ‌های هم‌جوار بازسازی کرد.

۴.۱. روش‌شناسی تحقیق

این جستار به لحاظ هدف رهیافتی نظری قرار دارد و از نظر ماهیت، توصیفی-تاریخی است. از این‌رو، پس از تشریح موضوع، به تبیین چگونگی وضعیت مسئله و ابعاد آن می‌پردازد و تمسک به تکیه‌گاه استدلالی از طریق نمادشناسی عناصر تصویری و با روش کیفی فراهم می‌آید. گردآوری اطلاعات به صورت اسنادی و ابزار جمع‌آوری، برگه‌شناسه است؛ از میان جامعه آماری مشتمل بر آثار مکشوف عصر مفرغ فلات ایران، آثار هنری شوش و جیرفت به صورت انتخابی و هدفمند مصداق سخن قرار می‌گیرند؛ تا پس از توصیف آثار این تمدن، اجرام آسمانی مندرج بر این آثار ارزیابی شوند.

۵.۱. یافته‌های پژوهش

یافته‌ها نشان می‌دهد که مردمان کشاورز این ادوار به پرستش خدایان آسمانی روی آورده‌اند؛ چرا که آن‌ها به مدد جایگاه خورشید در آسمان تغییرات فصل‌ها را تخمین می‌زدند و از آسمان و از طریق خدایان از آسمان تمنای باران، یا آفتاب می‌کردند و به همین دلیل، کاربرد اجرام آسمانی روی آثار هنری آن‌ها به‌وفور دیده می‌شود.

۶.۱. مبانی نظری

مطالعات نمادشناسی نه تنها از مباحث جدی تاریخ هنر به شمار می‌رود، بلکه به واسطه ارتباطات تنگاتنگ با مباحث انسان‌شناسی، جامعه‌شناسی، روانشناسی، دین‌شناسی و طیف وسیعی از معارف دیگر، یکی از مقولات مهم تاریخ تمدن بشری است. نمادها در مرزهای تاریخ، اسطوره و دین سیر می‌کنند و ساحت پژوهش را به وادی پررمز و رازی وسعت می‌بخشند که بسیار پیچیده و در عین حال دلپذیر است (ذکرگو، ۱۳۸۱: ۱۰۷). در نمادپردازی انسان قادر می‌شود مقام و موقع فردی خود را تعالی بخشد و به موجب آن به حیاتی اجتماعی و هدفدار دست پیدا کند. هر محصول انسان را می‌توان نماد یا ابزاری دانست که با هدف نظم (معنا) بخشیدن به نسبت‌های معینی میان انسان و محیط او باشد. به عبارت دیگر، هدف از نمادپردازی از میان برداشتن مرزهای انسان گسیخته در درون جامعه و جهان و یکی کردن او با ضرب‌آهنگ طبیعت است.

۲. بحث و بررسی

۱.۲. جغرافیا و محیط زیست جنوب غرب ایران

سرزمین خوزستان در جنوب غربی ایران واقع شده است. این دشت از شرق به کوه‌های استان فارس، از شمال به کوه‌های استان لرستان و از جنوب به خلیج فارس محدود می‌شود و این در حالی است که بخش‌های غربی آن با دشت میان‌رودان پیوند می‌خورد. بخش‌های شرقی و شمالی خوزستان دارای ارتفاعات بیشتر و پستی و بلندی‌های افزون‌تری است، در صورتی که از سمت جنوب و مغرب صاف و هموار است. دشت پهناور و حاصل‌خیز خوزستان با جویبارها و رودهایی همچون کرخه، کارون، دز، شائور و دیگر رودخانه‌ها مشروب می‌شود. این دشت در زمان‌های گذشته به سبب وجود همین موقعیت خاص جغرافیایی و اوضاع اقلیمی و طبیعی مناسب مدنظر انسان‌ها بوده است (Mc Adams, 1962: 109). از سویی دیگر، با توجه به تقسیمات جزئی‌تری که در بین دشت‌های دهلران، شوشان (غربی-شرقی) به وجود آمده، این امکان را فراهم کرده است که به تحلیل‌های محلی و جزئی از این منطقه آگاهی پیدا کرد. علاوه بر دشت شوشان، تا شمال غرب در طول کوهپایه‌های زاگرس، دشت‌هایی با وسعت کمتر از جمله دشت‌های مهران و دهلران قرار دارند. دره‌هایی با وسعت کمتر نیز در رشته‌کوه‌های این ناحیه وجود دارد، که در مسیرهایی برای دسترسی و رسیدن به دره‌های بزرگ دیگر قرار گرفته‌اند (Wright et al, 1975: 267). این دره‌ها و دشت‌های میان‌کوهی دارای سنت‌ها و فرهنگی‌های محلی مخصوص به خود هستند که گاه برای زمانی نسبتاً زیاد ادامه داشته‌اند، ولی به دلیل موانع و محدودیت‌هایی که این فرهنگ‌های کوهپایه‌ای برای ادامه، گسترش و پیشرفت داشتند، باعث می‌شد که جرقه‌ها و پیش‌زمینه‌های شکل‌گیری، رشد و نمو حکومت و شهرنشینی در آن‌ها به خاموشی گراید (علیزاده، ۱۳۸۰: ۲۱۰). سه رودخانه بزرگ این دشت، شامل کارون (از سمت شرق)، دز (از سمت شمال) و کرخه (از سمت شمال غرب) هستند که در مرکز آن به هم نزدیک می‌شوند. دشت شوشان در دوره پیش از تاریخ دست کم چیزی در حدود دو هزار سال دارای رونق، آباد و پر جمعیت بوده و برای مدت زمانی بعدتر از سوی انسان دچار تغییر و تحول شد و منظره آن جلوه طبیعی خود را از دست داد. در آغاز هزاره پنجم پ.م با مالکیتی مشترک به صورت کشاورزی-دامداری کاملاً شکل‌گرفته‌ای روبه‌رو هستیم (دولفوس، ۱۳۷۶: ۱۴۱).

۲.۲. جغرافیا و محیط زیست شوش

اطلاعات مربوط به محوطه‌های شوش را امروزه می‌توان از منابع متعدد و با توجه به دوره‌های مختلف به دست آورد؛ زیرا گذشته از حفاری‌های سنتی دیولافوا^۱، دمورگان و دومکنم^۲ که بیشتر جنبه کشف اشیا و آثار باستانی در تمام دوره‌ها بدون توجه به بافت پراکندگی بوده، مابقی کاوش‌ها اصولاً مبتنی بر کاوش‌های علمی و کنترل شده متناسب با دوره‌های فرهنگی ارائه شده بود. تپه‌های شوش در حاشیه شهر فعلی شوش در مقابل آرامگاه دانیال نبی در خوزستان قرار دارند. این تپه‌ها در ۵۰ کیلومتری جنوب اندیمشک و در کنار جاده‌ای که از این شهر و به سمت اهواز کشیده شده، واقع شده است. این محوطه پهناور در بین دو رود بزرگ کرخه (در غرب) و دز (تقریباً در شرق) جای گرفته است (کابلی، ۱۳۷۳: ۱۲۱). نخستین بار خاخام بنجامین بن جناح^۳ که بین سال‌های ۱۱۶۳ تا ۱۱۷۳ هـ.ش برای رسیدگی به وضعیت کلیمیان در ایران به سرمی‌برد، هنگام زیارت از آرامگاه دانیال نبی از اتلال شوش دیدن کرد. وی این تپه‌ها را همان شوشان مذکور در تورات دانست و باعث شد که اهمیت باستان‌شناسی شوش قابل توجه شود (عبدی، ۱۳۷۳: ۸۶). این شهر به دلیل واقع بودن در مسیر کاروان‌های تجاری محل رفت و آمدهای سیاسی، تجاری، مذهبی، هنری و فرهنگی با تمدن‌های هم‌جوار خود خصوصاً میان‌رودان شد. پژوهش‌هایی توسط ژان پرو^۴ در سال ۱۹۷۲ م. و ادامه آن در سال ۱۹۷۵ م. توسط او و دنی کانال^۵ در چهارچوب برنامه «ب» برای شوش در نظر گرفته شد. هدف از آن روشن ساختن چگونگی بافت و ترکیب ساختمانی و لایه‌نگاری محل صُفّه مرتفع مرکزی تپه آکروپل بود. این حفاریات جدید به کاوش‌های آکروپل II موسوم شده که از خاک بکر به بالا یک ردیف پی در پی از ۱۱ لایه شناسایی گردید (کانال، ۱۳۷۶: ۴۱).

۳.۲. گاه‌نگاری شوش (دوره عیلام)

تا قبل از گیرشمن حفاری‌های شوش بیشتر برای پرکردن ویتترین‌های موزه‌ها، یافتن اشیای موزه‌ای و فاقد کاوش‌های پژوهش‌محور بود، اما از سال ۱۹۴۶ م گیرشمن حفاری سیستماتیک را در شوش آغاز کرد که در نتیجه آن دوره‌هایی از عیلام مشخص گردید (Perrot, 1969:10). گیرشمن مطالعات لایه‌نگاری خود را در خلال سال‌های ۱۹۴۶ تا ۱۹۶۶ م. در دو کارگاه A و B محوطه شاهی انجام داد و او از حفاری خود در کارگاه A (شهرشاهی) با وسعتی نزدیک به یک هکتار مجموعاً پانزده لایه (AI-XV) را شناسایی کرده بود. این لایه‌ها از دوره اسلامی تا دوره سوکل‌مخ‌ها^۶ تاریخ‌گذاری شده‌اند. لایه موسوم به AXIV براساس متونی برجای مانده از کوتیر ناهونت^۷ (۱۷۳۰ پ.م) و سیموت ورتاش^۸ (۱۷۷۰ پ.م)، به دوره سوکل‌مخ تاریخ‌گذاری شده است. از طرفی، سفال‌هایی که از لایه AXV کشف شده، شبیه به نمونه‌های AXIV است که به نظر می‌رسد آغاز دوره AXV ۱۹۰۰-۱۸۵۰ پ.م باشد در شهر شاهی B نیز لایه موسوم به BV براساس شباهت سفال‌های منقوش که مشابه سفال‌های لایه‌های AXIV-XV شهر شاهی منطقه A است، در نتیجه با هم همزمان هستند. در شهر شاهی B لایه BVI براساس اثر مهر مکوبی دختر بیلام و همسرش تن‌روهوراتیر^۹ از آخرین پادشاهان سیماشکی، آن را مربوط به قرن ۲۰ پ.م در نظر گرفته‌اند (Carter, 1971:74-76). دومکنم آثار دوره تاریخی (عیلام قدیم، دوره اوان و همزمان با اکد در میان-رودان) را در آکروپول شوش از عمق ۸ تا ۱۰ متری به دست آورده است (DeMequenem, 1938:145-146). حفار

لایه‌های یک تا هشت را دوران پس از عیلامی و لایه‌های نه تا پانزده را به عنوان دوره عیلامی معرفی نمود. هفت لایه عیلامی مربوط به دوره‌های عیلام قدیم و میانه هستند. در میان لایه‌های عیلامی، لایه‌های AXV تا AXIII و همچنین بخش زیادی از لایه AXII متعلق به دوران عیلام قدیم و دوره حکومتی سوکل مخ‌ها هستند (Steve et al, 1971:92-100).

۴.۲. جغرافیا و محیط زیست هلیل رود

هلیل رود با طولی حدود ۴۰۰ کیلومتر که از ارتفاعات شمال غربی سرچشمه گرفته، به ترتیب از میانه منطقه جیرفت و سپس شهرستان‌های کهنوج و عنبرآباد وارد رودبار می‌شود و به باتلاق جازموریان می‌ریزد (کلانتری خاندانی، ۱۳۸۷: ۳). این رودخانه در طول حرکت خود مسیری به مساحت ۸۴۰۰ کیلومتر مربع را زهکشی و سیراب می‌کند. پهنه آبی رودخانه هلیل رود، دشت‌ها و جلگه‌های حاصلخیز جیرفت و رودبار و کوه‌های مرتفع بستر مطلوب زیست‌محیطی و شرایط مناسب را از سالیان متممادی مهیا کرده که این ویژگی‌ها به نوبه خود زمینه مساعدی برای ایجاد مرکز فرهنگی بوده و منجر به تکوین، گسترش و پیشرفت فرهنگ‌ها و تمدن‌های باستانی در این منطقه گردیده است؛ آثاری که از دوران‌های مختلف به‌ویژه در هزاره سوم پ.م (دوران آغاز شهرنشینی) در این منطقه شناسایی گردیده، باعث شکل‌گیری یکی از مهم‌ترین حوزه‌های فرهنگی و کانون‌های مهم اقتصادی-صنعتی در شرق باستان شده است، از سوی دیگر، این حوزه فرهنگی توانسته با تأمین کردن کالاهای تولید شده صادراتی یا مواد خام اولیه در ارتباط مستمر با فرهنگ‌ها و تمدن‌های میانرودان، ایلام و مناطق شرقی فلات ایران، دستاوردهای فرهنگی و اقتصادی مهمی را به فرهنگ و تمدن دنیای باستان ارائه کند و بخش مهمی از نیازهای کارگاه‌های صنعتی-کشاورزی، معابد و کاخ‌های سلطنتی شرق باستان را تأمین می‌کرده است (علیداد سلیمانی، ۱۳۷۸: ۲۰؛ مجیدزاده و سرلک، ۱۳۸۱، ۴).

۵.۲. جغرافیا و محیط زیست جیرفت

جیرفت با وسعت ۱۳۷۹۸/۶۱۹ کیلومتر مربع، در فاصله بیش از ۱۵۰۰ کیلومتری استان تهران و حدود ۱۰۰ کیلومتری جنوب میانرودان، در استان کرمان و جنوب شرق ایران در بستر ژئومورفولوژیک گسترده‌ای قرار گرفته است که دهانه طبیعی آن در جهت تنگه هرمز به خلیج فارس و دریای عمان گشوده می‌شود. شهرستان جیرفت با وسعت حدود ۸۶۰۰ کیلومتر مربع معادل ۴/۶۵ درصد استان کرمان را به خود اختصاص داده است. این شهر از شرق به استان سیستان و بلوچستان (شهرستان ایرانشهر)، از غرب به دو شهرستان بافت و بخش سعادت‌آباد سیرجان، از شمال و شمال شرق به دو شهرستان کرمان و بم، جبال بارز و ساردوئیه و از جنوب به شهرستان‌های کهنوج و فاریاب و شهرستان بندرعباس مشرف است (بنی‌اسدی، ۱۳۹۰، ۲۳؛ رزم‌آرا، ۱۳۳۲، ۱۰۵).

۶.۲. تاریخچه اجرام آسمانی و شکل‌گیری آن در ایران

بشر در ابتدای درک و مشاهده محیط اطراف با ترس و شگفتی به آسمان نگاه می‌کرد و در پاسخ به این شگفتی‌ها و درک آن علم نجوم را بنیان نهاد. نجوم علم حرکات، ساختار، علم مواضع و سرگذشت و سرنوشت اجرام آسمانی است. نجوم در مسیر تحول خود در طول زمان به عنوان علمی با توانایی کشف قوانین حاکم بر اجرام است (دگانی،

۱۳۹۵: ۱۳). به طور کلی علم نجوم دارای دو بخش است: ابتدا دلالت کواکب بر آینده (احکام نجوم) می‌کند؛ که امروزه ما آن را به عنوان طالع‌بینی (خرافات) می‌نامیم، و مبحث بعد بحث علمی آن بوده که به فواصل و ابعاد اجرام آسمانی، محاسبات زیجی و تقویمی، زمان‌سنجی، روش‌های رصد، هندسه و محاسبات نجومی و ساخت و تولید ابزارهای نجومی است (گیاهی یزدی، ۱۳۸۸: ۲۰). ایرانی‌ها از جمله نخستین تمدن‌هایی هستند که پیوندی میان نمودهای آسمانی و جنبه‌های معنوی و ایزدی برقرار کرده‌اند که به وضوح در فرهنگ اساطیری ایران نیز قابل مشاهده است (ورجانند، ۱۳۸۴: ۱۰). در یشت‌ها اطلاعاتی مطرح شده که نشان‌دهنده آشنایی ستاره‌شناسان آریایی با ستاره‌ها و طلوع و غروب است (واندروردن، ۱۳۷۲: ۲۷۸). از دلایل دیگر توجه بشر به نجوم می‌توان به پیش‌بینی پدیده‌های گوناگون از جمله خورشید و ماه گرفتگی و... اشاره کرد و در نهایت می‌توان گفت که این اهمیت به دلیل تقویم و گاه‌شماری است (گیاهی یزدی، ۱۳۸۸: ۲۰). این آشنایی می‌تواند در نتیجه اولین نگاه انسان به ستاره‌ها در آسمان شب باشد. به همین ترتیب با شناخت بیشتر و گذشت زمان بشر به شناخت محیط پیرامون، حرکت زمین و تأثیر اجرام آسمانی بر زندگی‌شان پی برد. در آن دوران از آسمان و ستاره‌ها به منظور توجیه پدیده‌های زمینی استفاده می‌شد و اعتقاد بر این بود که اجرام آسمانی با پدیده‌ها در زمین، روزها و طالع ارتباط مستقیم دارد. ارتباط کشاورزی و پدیده‌های آسمانی از جمله دلایل اهمیت شناخت علوم نجومی بود؛ زیرا بشر با مشاهده طبیعت می‌توانست از تغییر فصل‌ها با حرکت خورشید و محل سیاره‌ها و صورت‌های آسمانی مطلع شود. بررسی و مطالعه روی این آثار مذکور، اطلاعات مفید و ارزشمندی را بیان می‌کند که بازتابی از باورها، رسوم و طرز تفکر این مردمان هستند. گاهی بشر از صورت‌های آسمانی برای موفقیت عمل، تعیین خوشبختی، رزق و روزی و برکت در زندگی روزمره کمک می‌گرفت و آن‌ها را به صورت موجوداتی اساطیری و فرانسائی ترسیم و تصور می‌کرد؛ از این جمله می‌توان از پیکرک‌ها، مهرها، نقوش سفالینه‌ها و طلسم‌ها اشاره کرد.

۷.۲. اهمیت آسمان در نظر ایرانیان باستان

از ۷۰۰۰ سال پ.م، آسمان محل توجه بوده که در مرحله نخست در مراسم مذهبی و آیینی، جایگاه ویژه‌ای می‌یابد. مردمان شوش در هزاره چهارم پ.م این معنی را به بیانی تصویری درآورده‌اند که عبارت است از: سایه‌بانی متکی بر پایه‌ای استوار روی سطح زمین که دو بدنه به شکل لوزی و نیمه پلکانی را درون خود جا داده است (تصویر ۱).

تصویر ۱- بازسازی نمودارگونه آسمان، کاسه سفالین شو (پوپ، ۱۳۸۷: ۱۰۳۴)

تقسیم آسمان به دو نیمه، بی‌شک در موازات تقسیم زمان به دو بخش نیمه‌شب و نیم‌روز قرار داشته است. دو نیمه آبگیر کشتزارها را محدود می‌سازند که به دو سر تبر پشت به پشت شباهت دارند. دو سر تبر به هم

پیوسته (تصویر ۲) در شماری از فرهنگ‌ها شامل سلسله‌ای از رب‌النوع‌های آسمان، خورشید یا ماه، بر حسب نمونه خاص خود هستند. تقارن دوجانبی آسمان احتمالاً می‌تواند تفسیر این رسم مقرر باشد که برخی صور آسمانی را به صورت جفت به نقش درمی‌آوردند. افزون بر بازنمایی نمادین آسمان، مردم شوش نماینده آسمانی آدم‌سان را نمایان کرده بودند. هویت وی در حالت و هیكلی نشان داده شده که دو نیزه نمادین آسمان را هر یک در دستش نگه داشته است (تصویر ۳) و به این ترتیب یک بار دیگر تقسیم دوگانه آسمان را بیان می‌کند؛ چرا که هر دو بازنماینده آسمان هستند (پوپ، ۱۳۸۷، ۱۰۳۷). نقش مثلث که با این مقدار از گستره تنوع (سرنیزه، کوهستان، نیمه‌ای از نمودار تبر دوسر) یکی از بازنمایی‌های آسمان بوده، به‌طور عمده مشابه تصویر ۴، به‌صورت مثلث‌های پی‌درپی بوده که راس همه آن‌ها به یک سمت است.

تصویر ۴- آسمان چند طبقه.
جام سفالین شوش، منبع:

URL2

تصویر ۳- آسمان-خدا. برگرفته از کاسه سفالین
شوش، موزه لوور، منبع: آرشیو عکس فرانک کبیری

تصویر ۲- دوسر تبر به هم پیوسته. کاسه
سفالین شوش. منبع: URL1

۱.۷.۲. خورشید در نظر مردمان شوش و جیرفت

نقش خورشید یکی از نمادهای مذهبی عیلامی است که از دوره پوزوایشوشینک^{۱۰} در مجمع خدایان عیلام ظاهر شده و در ادوار عیلام قدیم و میانی پرستش می‌شد. این عنصر نمادین تأثیر و تأثر از همسایه غربی آنان یعنی میانرودان را به نمایش می‌گذارد (Cameron, 1936: 36). خورشید نمایانگر خدای خورشید یا شمش، پسر خدای ماه و برادر ایشتار^{۱۱} در میان‌رودان و در واقع همان ناهوته عیلامی است. در عیلامی، کلمه «ناهونه» واژه‌ای محلی و ترکیب شده از «نان-هونده» به معنای آفریننده روز بود که همانا وظیفه بنیادین خدای خورشید (به زعم عیلامیان باستان) به شمار می‌رفت، علاوه بر آن، ناهوته خدای مخصوص اجرای قانون هم بوده (Henkelman, 2008: 315) که در معاهده بین هیتا شاه اوان و نارامسین، خدای خورشید (ناهونه) مکان پنجم را از آن خود کرده است (هینتس، ۱۳۸۹: ۵۹). این نقش نشانی از مردانگی دارد و افزون بر نماد زندگی و مرگ، بیانگر تجدید حیات پس از مرگ بوده است. در متون حقوقی عیلام، ناهونه و ایشوشیناک، فرمانروایان تاریکی و روشنایی و مالکان مرگ و زندگی همیشه در کنار یکدیگر و به عنوان شهود ظاهر می‌شدند (باغبان کوچک، ۱۳۷۵: ۱۴۰). نمادهای خورشید عبارتند از: چرخ گردان، دیسک، دایره با نقطه مرکزی، دایره مشعشع، صلیب شکسته (Cooper, 1968: 107). خدای خورشید دو معبد یکی در شوش و دیگری در دوراوتاش (چغازنبیل امروزی) دارد که اونتاش‌گال (حدود ۱۲۵۰ پ.م) ساخته بود (مجیدزاده، ۱۳۸۶: ۵۷). روی آثار مختلفی از عیلام، از جمله مهرهای کشف شده از شوش و چغازنبیل نماد خورشید را در صحنه‌های بدیع و نو به تصویر کشیده‌اند. نقوش خورشیدی به کار رفته روی سفالینه‌های شوش،

بیشتر به شکل دایره‌های تودرتو، اشعه‌هایی محصور در دایره‌ها هستند (تصاویر ۵ تا ۷). یکی از شناخته‌شده‌ترین و در عین حال کهن‌ترین نمادهای ایرانی، نماد «صلیب شکسته» یا «گردونه خورشید یا مهر» بوده، که از پیش از تاریخ تا دوران تاریخی، به شکل‌های مختلف تداوم داشته است (بختورتاش، ۱۳۸۷: ۱۲). چلیپا با قدمتی نزدیک به هفت هزار سال به شکل سواستیکا (صلیب شکسته) در آثار هنری جیرفت و شوش نیز به وفور دیده می‌شود (تصاویر ۸ و ۹). پس از پیدایش اولیه نماد صلیب شکسته در شمال مرکزی ایران، رواج آن را در اکثر مناطق فلات ایران به‌ویژه در جنوب غرب می‌توان پیگیری کرد (طلایی، ۱۳۹۰: ۱۸۵). پیچیدگی نمادین سواستیکا هرچه که هست، یک نکته اساسی در نقش آن وجود دارد. نکته‌ای که به وضوح در حرکت دورانی به دور ساکن آن‌را نشان می‌دهد. این مرکز ساکن ممکن است یک شخص یا یک قطب باشد. بدین ترتیب سواستیکا نماد عمل، ظهور، مدار و باززایش دائمی است (شوالیه ۱۳۸۲: ۶۵۱). خدای سین^{۱۲} مقام اصلی را در مجموع سه‌گانه (خورشید، ماه و ستاره) بر عهده داشته و نام سومری آن «نانار» است (Graves, 1959: 57). به احتمال قوی، ناپیر در عیلام همان خدای سین سومری است؛ زیرا خدای مذکور لقب درخشنده دارد و از دوره پوزواینشوشینک پرستش می‌شده و در برخی متون عیلامی نیز به صورت ناپیر و خدای ماه آمده است (صراف، ۱۳۸۴: ۷۸). افزون بر این، نقش کامل ماه، خورشید و ستاره در آثار جیرفتی نیز نمایان است و این امر احتمالاً به وابستگی‌های آیینی این دو تمدن اشاره دارد. در تصویر ۹ خدای آسمان که رنگین‌کمان را در دست دارد، در گوشه تصویر دیده می‌شود و بر بالای رنگین‌کمان، کوه‌های سر به آسمان کشیده دیده می‌شوند. نماد ماه و ستاره، جایگاه ایزدی او را نشان می‌دهد. در پایین او دو گاو بزرگ دیده می‌شوند که بین آن‌ها نماد چرخه خورشید یا صلیب شکسته افتاده بر زمین پدیدار است. در آثار مکشوفه از جیرفت، نمادهایی از خورشید را در دست داریم که شیری در مرکز آن نشسته است. شیر حیوانی مقتدر، نمادی خورشیدی و به غایت درخشان، سلطان حیوانات و سرشار از فضایل و رذایل است؛ از طرفی، شیر مرکب یا تخت بسیاری از خدایان بوده است (شوالیه ۱۳۸۵: ۱۱۱). شیر در اساطیر جیرفتی نیز دارای جایگاه شامخی بوده است. جایگاهی را که به شیر به عنوان مظهر طبیعت و زورآوری اعطا شده بود، به همین نحو به خورشید نیز داده شده بود. نماد شیر و خورشید که از دیرباز به اشکال مختلف در ایران استفاده می‌شود، ریشه در آیین مردمان جیرفت دارد (تصویر ۱۰).

تصویر ۶- خورشید، ظرف سفالین شوش. موزه ملی ایران، منبع:
آرشیو عکس ناهید جعفری دهکردی

تصویر ۵- خورشید، شیء سفالین شوش، موزه لوور. منبع:
آرشیو عکس فرانک کبیری

تصویر ۸- گردونه خورشید. کاسه سفالین شوش منبع: URL4

تصویر ۷- خورشید، مهر استوانه‌ای سنگی، شوش

(Roach, 2008: 333)

تصویر ۱۰- شیر به همراه خورشید، شیء آیینی سنگی، جیرفت (مجیدزاده، ۱۳۸۲: ۱۶۹)

تصویر ۹- گردونه خورشید، ظرف سنگ صابونی، جیرفت (پیران، ۱۳۹۲: ۵۴)

۲.۷.۲. ماه و ستاره در نظر مردمان شوش و جیرفت

ماه از اواخر هزاره چهارم پ.م در عیلام پرستش می‌شد و نقش آن روی بسیاری از مهرها، سفالها و ظروف دیده می‌شود. در ادوار کهن ایران پیش از زرتشت، این نقش بیان سیستم زمان مرگ، تولد و زمان رستاخیز بوده و به عنوان مظهر فنا ناپذیری ازلی و جنبه نور معنوی در تاریکی شناخته شده که کنترل جزر و مد، باران، آبها و فصلها را بر عهده داشته است و با نقش خورشید معنای ازدواج مقدس، زمین و آسمان، شاه و ملکه را می‌دهد. قرص ماه نشانه قدرت معنوی و تمامیت و هلال ماه نشان مراسم سوگواری و ماه رو به بدر نشانه عظمت، روشنایی و تولد تازه است (جوزی، ۱۳۷۲: ۳۹). همچنین نماد تناوب و نوگردانی. با توجه به این دو وجه، ماه نماد بالندگی و تغییر هیئت (اهله قمر^{۱۳}) است. ماه نماد زمان در حال عبور قلمداد می‌شود. ماه اولین مرده است. در هر ماه قمری او مثل مردگان ناپدید می‌شود، سپس دوباره ظاهر می‌شود، بزرگ شده و می‌درخشد. برای انسان ماه نماد عبور از زندگی به مرگ و از مرگ به زندگی است. ماه ستاره شب، به طور استعاری یادآور زیبایی است و همچنین نشانگر نوری در ظلمت بی‌انتهاست (شوالیه، ۱۳۸۷: ۱۲۱-۱۲۳). به نظر می‌رسد در زندگی این مردمان ماه نسبت به خورشید اهمیت بیشتری داشته، زیرا تغییرات شکلی آن در طول زمان با تحولاتی چون تغییرات زمان و روز و شب همراه بوده است. «هلال ماه نیز، یکی از نمادهای مذهبی عیلام بوده که ظاهراً از میان رودان وارد شده است و شوربختانه نام این خدا تقریباً همواره با واژه‌نگار اکدی سین به معنای ماه نوشته می‌شود و به همین دلیل نام عیلامی ماه تاکنون مشخص نشده است» (هینتس، ۱۳۸۹: ۵۸). هلال ماه نمایانگر نماد خدای ناپیر در عیلام بود. نام خدای ناپیر در معاهده هیتا در دو جا همراه سه الاهی ظاهر می‌شود که قطعاً گروه شهود به هنگام یادکردن سوگند بوده‌اند (کرمی، ۱۳۸۲: ۲۱). در عیلام، اکدی‌ها خدای ماه را به صورت سین نگاشته‌اند و برای عیلامیان خدای ماه بالاتر از همه، پدر یتیمان خوانده می‌شد (هینتس، ۱۳۷۱: ۵۵). خدایانوی سین در آفرینش بشر توسط نامو نقش قابله را داشته است (جرمی بلک و گرین، ۱۳۸۳: ۲۳۳). در اوستا یکی از صفات ماه «سبزی رویاننده» است و ماه سرچشمه و ناظر بر زندگی و زاینده‌گی بر زمین دانسته شده است. در آثار اوستایی-ودایی این گونه آورده شده که رویش و نمو گیاهان، زایش و بالش مردم، نعمت و برکت و کاستی و فزونی آب، بستگی به ماه دارد و تخمه گیاهان و رویش در ماه است (رضی، ۱۳۷۱: ۱۲۹). ماه در نمادهای جهانی نمادی از الاهی مادر و قدرت زنانگی، ملکه و بهشت است (Cooper, 1968: 107). اگرمن با مطالعه‌ای که روی سفالها و مهرهای هزاره چهارم پ.م ایران انجام داد، دریافت که هرچند تمدنهای اولیه ایران و عیلامی‌ها اعتقادات مذهبی مختلفی داشتند و ارباب انواع متعددی را می‌پرستیدند، اما ماه اولین خدا و مهم‌ترین آنها در دوران اولیه بوده است (Acherman, 1977: 844). این نقش روی آثار شوش و جیرفت به اشکال متفاوت نمایان است که وجه هلالی آن را (در تصاویر ۷، ۹، ۱۱، ۲۲ و ۲۵) به وضوح مشاهده می‌کنیم. شکل ماه بر روی

برخی دیگر از ظروف سفالین شوش عموماً بر طرحی مرکب از چهار واحد، معمولاً به شکل صلیب مالتی متمرکز می‌گردید (تصویر ۱۲). نگاره‌های چهارپاره که سرآمد آن‌ها صلیب مالتی بوده، نشانگر منازل چهارگانه ماه است (پرهام، ۱۳۷۸: ۴۵). در آثار ایران باستان از جمله شوش بدن گوزن نیز گاه با دو مثلث نمایان شده (تصویر ۱۳)، که قبلاً از نمادهای آسمان بوده است و بعدها به ماه تعلق پیدا می‌کند (حاتم، ۱۳۷۴: ۳۷۱). روی تعداد زیادی از آثار شوش و جیرفت، بزکوهی با شاخ‌هایی بزرگ‌تر از اندازه معمول و شبیه به هلال ماه ترسیم شده است (تصاویر ۸، ۱۴، ۱۵ و ۲۱). شاخ‌های بزکوهی مظهر نیروی فراطبیعی، الوهیت، سلطنت، قدرت، پیروزی، فراوانی گله و رمه و محصول، زاد و ولد و باروری است (کوپر، ۱۳۷۹: ۲۱۸). این نقش می‌تواند مظهر نیروی خدایی آسمان نیز باشد (حیبی، ۱۳۸۳: ۱۶۸). شاخ‌ها هم قمری و هم شمسی هستند، چون هم نقش نشانه ایزدان خورشید را می‌پذیرد، هم هلال ماه قمری و کاهش و افزایش ماه را. شاخ‌ها نشانه همه ایزدانوان مادر یا شاه‌بانوان آسمانند (کوپر، ۱۳۷۹: ۲۱۸). گنونا^{۱۴} گوید شاخ‌های قوچ ماهیتی خورشیدی دارند و شاخ‌های گاو ماهیت قمری. این باور از آن‌جا ناشی می‌شود که سومریان و هندوان میان گاو و ماه ارتباط قائل بودند. شاخ گاو علامت مادر بزرگ مقدس بود (شوالیه، ۱۳۸۵: ۲). روی آثار جیرفتی نیز آثاری را مشاهده می‌کنیم که گاو به‌طور متنوع گاه منفرد (تصویر ۱۶) و گاه در کنار سایر موجودات و حتی اجرام آسمانی (تصاویر ۹ و ۲۵) دیده می‌شود.

تصویر ۱۲- صلیب مالتی، کاسه سفالین شوش، منبع: URL5

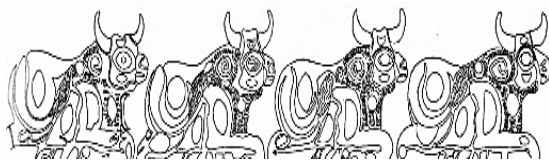
تصویر ۱۱- ماه، مهر سنگی استوانه‌ای شوش (Roach, 2008: 373)

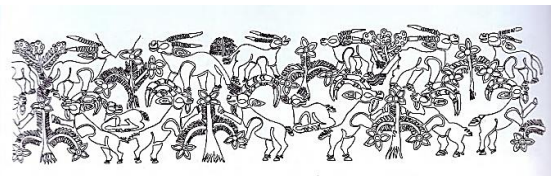
تصویر ۱۴- بز، جام سفالین شوش، موزه لوور، منبع: آرشیو عکس فرانک کبیری

تصویر ۱۳- دو مثلث، کاسه سفالین شوش، منبع: URL6

تصویر ۱۶- گاو شاخدار، سنگ صابونی، جیرفت (مجیدزاده،

تصویر ۱۵- بزکوهی، سنگ صابونی، جیرفت. (مجیدزاده، ۱۳۸۲، ۲۲)

(۵۱، ۱۳۸۲)

ستاره نیز یکی دیگر از نمادهای مذهبی عیلام است که الاله ایشتار یا الاله باروری را نشان می‌دهد. در آثار مختلف این الاله به‌صورت ستاره، عقرب و دسته سنبل دیده می‌شود. ستاره نماد خدای ایشتار به زبان اکدی و

اینانا^{۱۵} به زبان سومری است و ایشتار به عنوان دختر آنو الاهی برتر عشق است که وی را الاهی جنگ می‌دانند (Graves, 1959: 58). این نماد از اواخر هزاره چهارم پ.م در میان‌رودان پرستش می‌شده و در عیلام با تقلید از میان‌رودان از اواخر هزاره دوم پ.م (زمان سلسله سیماش و از زمان پوزوایشوشینک^{۱۶} آخرین پادشاه اوان ۱۳۶۵-۱۳۳۰ پ.م) پرستش می‌شد (کامرون، ۱۳۶۵: ۱۸۷). از زمان شیل‌ها روی لوحه‌های مکشوفه از شوش، نام این الاهی ثبت شده و آخرین اثری که از اینانا در عیلام دیده شده، مربوط به زمان ایکهالکی‌ها^{۱۷} بوده و اونتاش‌گال نیز بر روی یکی از آجرهای چغازنبیل نام این خدا را آورده است (صراف، ۱۳۸۴: ۸۱). ستاره در اکثر نقوش مذهبی میان‌رودان و عیلام است. این نقش گاه به تنهایی در آثار هنری شوش و جیرفت دیده می‌شود (تصاویر ۱۷ تا ۲۰) و در برخی موارد مانند تصویر ۲۱ به همراه بزی که در نشان‌دادن شاخ آن مبالغه شده نمایان می‌گردد. این نقش را می‌توان ماه و ستاره قلمداد نمود. ماه و ستاره در تمدن‌های شوش و جیرفت، نقش مایه ایزدبانوی آسمان یا اینانا بوده است. در تصاویر ۹، ۲۲ و ۲۳ ماه و ستاره در کنار هم در آثار جیرفتی نمایان است. افزون بر این گاهی صور فلکی با شکل مار مرتبط می‌شوند، با وجود این که در آثار شوش معدود تصویری از این صورت آسمانی (تصویر ۲۳) شاهد هستیم، اما در نمونه‌های جیرفتی به وفور شاهد حضور آن هستیم (تصاویر ۹، ۲۴، ۲۵ و ۲۶). علم هیئت یا نجوم قدیم، یکی از صورت‌های آسمانی را به شکل مار و مارافسای معرفی می‌نمود که در ادامه همان اسطوره مار عروج کرده به آسمان بوده است. نام این صورت آسمانی را حوا یا حیه و حیه‌الحوا نیز می‌شناسند که به معنای مار و مارِ مارافسای هستند (مصفی، ۱۳۵۷: ۶۷۶). صورت آسمانی مار، گاه با نام صورت آسمانی اژدها و صورت فلکی تئین نیز یاد شده است. صورت فلکی تئین مرکب از چهار ستاره از قدر دوم و هفت ستاره از قدر سوم و دوازده ستاره از قدر چهارم و همچنین ستارگانی از اقدار پایین‌تر است. صوفی و قزوینی ستارگان صورت اژدها را سی و یک کوکب برشمرده‌اند. تعداد حلقه‌های تئین در کتاب صوفی سه و در برخی از اطلس‌های فلکی تا پنج حلقه ترسیم شده است (مصفی، ۱۳۵۷: ۱۴۲). این که مار درمانگر و جان‌بخش چگونه بعداً به آسمان پیوند داده و به ستاره مبدل شده است، به درستی آشکار نیست، ولی مشخص است که این عروج، از همان شکل اولیه اسطوره برخاسته و بخشی تکوینی به‌شمار نمی‌آید. همان‌گونه که در نقوش جیرفتی و شوش می‌بینیم، نشانه‌های از پیوند مار و ستاره دیده می‌شود. این انگاره باستانی هنوز هم در میان مردم آذربایجان رایج است و گویند که مار زخمی تا ستاره را نبیند، جان نمی‌دهد.^{۱۸} در تعدادی از این نقوش مندرج بر روی آثار جیرفت، کنار مارها، نقوشی از ستارگان به چشم می‌خورند. پیداست که تصویر، اشاره به عروج مار به آسمان و جای‌گیری آن در صورت فلکی دارد. هم‌گونی زنجیره‌وار نقوش جیرفتی با نقوش و متون میان‌رودانی، یونانی و سامی، گویای آن است که خاستگاه اسطوره مارهای جان‌بخش و صورت آسمانی مار و مارافسای، فرهنگ و تمدن جیرفت بوده و از آن‌جا به دیگر مناطق جهان پراکنده شده است.

تصویر ۱۸- ستاره، مهر استوانه‌ای شوش (Roach,2008:421)

تصویر ۱۷- ستاره، مهر استوانه‌ای شوش (Roach,2008:417)

تصویر ۲۰- ستاره، سنگ صابونی یافت شده در اور. منبع: URL8

تصویر ۱۹- ستاره، سنگ جیرفت (مجیدزاده، ۱۳۸۲: ۱۷۲)

تصویر ۲۲- ماه و ستاره، سنگ لاجورد، جیرفت منبع: URL10

تصویر ۲۱- بز شاخدار و ستاره هفت‌پر، کاسه سفالین، شوش منبع:

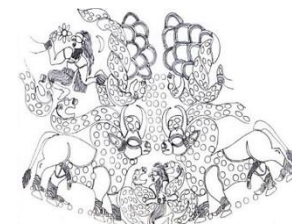
URL9

تصویر ۲۴- مار و ستاره، سنگ صابونی جیرفت منبع: URL 11

تصویر ۲۳- مار و ستاره، سفالینه شوش، محل نگهداری موزه ملی ایران
منبع: آرشیو عکس ناهید جعفری دهکردی

تصویر ۲۶- مار و ستاره، سنگ صابونی جیرفت (پیران، ۱۳۹۲: ۳۶)

تصویر ۲۵- ماه و ستاره، سنگ صابونی جیرفت (پیران، ۱۳۹۲: ۳۸)

۳. نتیجه گیری

آسمان و پدیده‌های کیهانی برای مردمان باستان، گستره‌ای به کلی بیرون از دامنه نفوذ اراده و توانایی‌های بشری و در نتیجه خاستگاه تمامی خدایان، ایزدان و نیروهای ماورایی دانسته می‌شد. هرچند نخستین ارتباط بشر با آسمان بر مبنای آیینی و رسوم زمانه خویش بود، اما ارتباط آن با کشتزارها به واسطه ارتباطی که انسان یک‌جانشین عصر مفرغ فلات ایران با کشاورزی داشت، نیز پوشیده نیست. فرهنگ شوش به دلیل وابستگی و نزدیکی به تمدن میان‌رودان، قرابت‌های نزدیکی بین تفکرات این دو منطقه داشته که این امر خود می‌تواند در پیشرفت مطالعه آثار فرهنگ جیرفت نقش داشته باشد. مردمان تمدن‌های مورد مطالعه به صورت متنوع و برگرفته از یک خط فکری، از طرح‌های

منسوب به آسمان و علایم کیهانی در دست‌سازه‌های خود استفاده می‌کردند. نقش خورشید یکی از نمادهای مذهبی است که در تمدن‌های مذکور نشانی از مردانگی دارد و افزون بر نماد زندگی و مرگ، بیانگر تجدید حیات پس از مرگ است و در اشکال دایره‌های تودرتو، اشعه‌هایی محصور در دایره‌ها بر سطح آثار مربوطه نمایان شده‌اند. صورت دیگر خورشید در وجه چلیپا بوده که بر سطح آثار تمدن‌های شوش و جیرفت ثبت شده است. کنترل جزر و مد، باران، آب‌ها و فصل‌ها را بر عهده داشته است و با نقش خورشید معنای ازدواج مقدس، زمین و آسمان، شاه و ملکه را می‌دهد. ارتباط بین جانورانی مانند شیر که بر گرد آن را خورشید فراگرفته، نیز از دیگر اشکالی است که در جیرفت مشاهده شد. ماه دیگر نقشی بوده که در فحوی آن نعمت و برکت، زاینده‌گی و جاودانگی پدیدار است. این نقش بر سطح آثار شوش و جیرفت به اشکال متنوع دیده می‌شود که وجه هلالی آن به وضوح آشکار است. در آثار ایران باستان از جمله شوش، بدن گوزن را نیز گاه با دو مثلث که نمودی از ماه است، نشان داده‌اند. گاهی نیز هنرمند-صنعتگر از شاخ‌های حیوانات با هدف نمادین ماه و خورشید بهره می‌برد. ماه و ستاره در تمدن‌های مورد مطالعه، نقش مایه ایزدبانوی آسمان است. در برخی آثار گاهی صور آسمانی با شکل مار مرتبط می‌شوند، که اشاره به عروج مار به آسمان و جای‌گیری آن در صورت آسمانی دارد. هم‌گونی زنجیره‌وار نقوش جیرفتی با نقوش و متون میان‌رودانی، یونانی و سامی، گویای آن است که خاستگاه اسطوره‌مارهای جان‌بخش و صورت آسمانی مار و مارافسای، فرهنگ و تمدن جیرفت بوده و از آن‌جا به دیگر مناطق جهان پراکنده شده است. کشاورزی و تنظیم آن، یکی از مهم‌ترین دلایل توجه به آسمان بود؛ زیرا انسان‌ها با مشاهده آسمان و طبیعت متوجه شده بودند تغییر فصول با حرکت خورشید و موضع برخی از سیارات و صورت‌های آسمانی ارتباط مستقیم دارد.

یادداشت‌ها

1- Marcel-Auguste Dieulafoy

2. Roland de Mecquenem & De Morgan

3. Kham Kham Benjamin Bin Jinnah. نخستین جهانگرد غربی که در دوران اسلامی به ایران سفر کرد و از اهالی تودلای اسپانیا بود.

4. Jean Perrot

5. Danni Canal

6. Sokal Makh

7. Kutir-Nahhunte

8. Simut Vertash. جانشین و برادر کوچکتر شیروکدوه بود و در سال ۱۷۷۰ پ.م به پادشاهی عیلام رسید.

10. Tan-Ruhuratir. یکی از شاهان ایرانی در دوره عیلام و از خاندان سیماشکی بود.

11. Puzur-Inshushinak

12. Ishtar

13. SIN

۱۴. اهله ماه به حالت‌های مختلف دیده شدن بخش روشن ماه از زمین گفته می‌شود که دلیل آن موقعیت مکانی ماه نسبت به خورشید و نحوه نورافشانی خورشید است.

15. Rene Guenon

16. Inanna

17. Puzur-Inshushinak. یکی از شاهان عیلام که در حدود سال‌های ۲۲۴۰ تا ۲۲۲۰ پ.م. حکومت کرده است.

18. Ikhalki

منابع

الف. منابع فارسی

- افروغ، محمد. نوروزی طلب، علیرضا. (۱۳۹۱). «تحلیل و بررسی مفاهیم نجومی به عنوان شکل و صور تزئینی آثار فلزی دوره سلجوقی. مطالعه موردی: آبریز برنجی». نگره. دوره ۷ شماره ۲۱. صص: ۸۳-۶۸.
- باغبان کوچک، غلامعلی. (۱۳۷۵). مقایسه و تحلیل باستان‌شناسی مذهب و معماری مذهبی تمدن عیلام با تمدن بین‌النهرین. پایان‌نامه کارشناسی ارشد باستان‌شناسی، تهران: دانشگاه تربیت مدرس.
- بختورتاش، نصرت‌الله. (۱۳۸۷). نشان رازآمیز: گردونه خورشید یا گردونه مهر. تهران: آرتامیس.
- بلک، جرمی و گرین، آنتونی. (۱۳۸۳). فرهنگ‌نامه خدایان، دیوان و نمادهای بین‌النهرین باستان. ترجمه پیمان متین. تهران: انتشارات امیرکبیر.
- بنی‌اسدی، علیرضا. (۱۳۹۰). ویژگی‌های استان کرمان از دیدگاه تقسیمات کشوری و جمعیتی. کرمان: استانداری کرمان، دفتر آمار و اطلاعات.
- پرهام، سیروس. (۱۳۷۸). «جلوه‌های اساطیری و نمادهای نخستین در قالی ایران». مجله نشر دانش. سال ۱۶. شماره ۴. صص: ۴۷-۴۰.
- پوپ، آرتور و آکرمن، فیلیس. (۱۳۸۷). سیری در هنر ایران. جلد ۲. ترجمه نجف دریابندری و همکاران. تهران: انتشارات علمی و فرهنگی.
- پیران، صدیقه. (۱۳۹۲). اشیای سنگ صابونی و مرمر بازیافتی عصر مفرغ حاشیه هلیل‌رود در موزه ملی ایران، آثار گنجینه جیرفت. تهران: موزه ملی ایران، پازینه.
- جعفری‌دهکردی، ناهید. جعفری‌دهکردی، نرگس. (۱۳۹۸). «پیشینه نشانه سازمان بهداشت جهانی و سلامت در اساطیر با تأکید بر آثار تمدن جیرفت». مجله تاریخ پزشکی. دوره ۱۱. شماره ۴۰. صص: ۴۹-۳۳.
- جوزی، زهره. (۱۳۷۲). مذهب عیلام با نگرشی بر مهرهای استوانه‌ای. پایان‌نامه کارشناسی ارشد باستان‌شناسی. تهران: دانشگاه تربیت مدرس.
- حاتم، غلامعلی. (۱۳۷۴). «نقش و نماد در سفالینه‌های کهن ایران». مجله هنر. دوره ۱۵. شماره ۸. صص: ۳۷۸-۳۵۵.
- حبیبی، منصوره. (۱۳۸۳). «سیلک؛ مظاهر گیاهی، انسانی و کیهانی». مجله کتاب ماه هنر. دوره ۷. شماره ۷۷ و ۷۸. صص: ۱۷۰-۱۶۶.
- دگانی، مایر. (۱۳۹۵). نجوم به زبان ساده. ترجمه محمدرضا خواجه‌پور. تهران: مؤسسه جغرافیایی و کارتوگرافی گیتاشناسی.
- دولفوس، ژنویو. (۱۳۷۶). اشغال شوشان در هزاره پنجم و آغاز هزاره چهارم ق.م، در شوش و جنوب غرب ایران. ترجمه هایده اقبال. تهران: مرکز نشر دانشگاهی.
- ذکرگو، امیرحسین. (۱۳۸۱). «تاملاتی بنیادین در مطالعات تطبیقی هنر». مجله هنر و مردم. دوره ۱۸. شماره ۵۴. صص: ۱۷۳-۱۶۳.
- رزم‌آرا، حسینعلی. (۱۳۳۳). فرهنگ جغرافیایی آبادی‌های استان کرمان، شهرستان جیرفت. جلد ۸. تهران: سازمان جغرافیایی وزارت دفاع و پشتیبانی نیروهای مسلح.
- رضی، هاشم. (۱۳۷۱). آیین مهر یا میترائیسم. تهران: بهجت.

- زارعی، محمد ابراهیم. شریف کاظمی، خدیجه. (۱۳۹۲). «بررسی نمادهای نجومی نقوش سفالینه‌های اسگرافیاتو مجموعه موزه‌های بنیاد مستضعفان». نشریه مطالعات تطبیقی هنر. دوره ۳. شماره ۶. صص: ۵۳-۴۳.
- شوالیه، ژان و گریبان، آلن. (۱۳۸۲). فرهنگ نمادها. ترجمه سودابه فضاییلی. جلد ۳. تهران: نشر جیحون.
- شوالیه، ژان و گریبان، آلن. (۱۳۸۵). فرهنگ نمادها. ترجمه سودابه فضاییلی. جلد ۴. تهران: نشر جیحون.
- شوالیه، ژان و گریبان، آلن. (۱۳۸۷). فرهنگ نمادها. ترجمه سودابه فضاییلی. جلد ۵. تهران: نشر جیحون.
- صراف، محمد رحیم. (۱۳۸۴). مذهب قوم عیلام. تهران: سمت.
- طلایی، حسن. (۱۳۹۰). هشت هزار سال سفال ایران. تهران: انتشارات سمت.
- عبدی، کامیار. (۱۳۷۳). «صد و سی سال حفاری در شوش»، میراث فرهنگی، شماره ۱۲. صص: ۸۷-۱۰۶.
- علیزاده، عباس. (۱۳۸۰). تئوری و عمل در باستان‌شناسی. تهران: انتشارات سازمان میراث فرهنگی.
- قهاری گیگلو، مهناز. محمدزاده، مهدی. (۱۳۸۹). «بررسی تطبیقی صور نجومی در نسخه صورالکواکب و آثار فلزی سده‌های پنج تا هفتم هجری». مجله نگره. دوره ۵. شماره ۱۴. صص: ۲۲-۵.
- کابلی، میرعابدین. (۱۳۷۳). «شوش و میراث باستانی دشت شوشان». میراث فرهنگی. شماره ۱۲. صص: ۱۱۹-۱۳۸.
- کامرون، جورج. (۱۳۶۵). ایران در سینه دم تاریخ. ترجمه حسن انوشه. تهران: علمی فرهنگی.
- کانال، دنی. (۱۳۷۶). صغه مرتفع آکروپول شوش، در شوش و جنوب غرب ایران. ترجمه هایده اقبال. تهران: مرکز نشر دانشگاهی.
- کرمی، ماندانا. (۱۳۸۲). بررسی نقش زن در آثار عیلامی. پایان‌نامه کارشناسی ارشد باستان‌شناسی. تهران: دانشگاه تربیت مدرس.
- کلانتری خاندانی، حسن. (۱۳۸۷). سیری در جغرافیای استان کرمان. کرمان: مرکز کرمان‌شناسی.
- کوپر، جی سی. (۱۳۷۹). فرهنگ مصور نمادهای سنتی. ترجمه ملیحه کرباسیان. تهران: انتشارات فرشاد.
- گیاهی یزدی، حمیدرضا. (۱۳۸۸). تاریخ نجوم در ایران. تهران: دفتر پژوهش‌های فرهنگی.
- مبینی، مهتاب. حکیمی، رکسانا. (۱۳۹۳). «بررسی نماد خورشید و مفاهیم مرتبط با آن در هنر و اساطیر بین‌النهرین». مجله پیکره. دوره ۳، شماره ۵. صص: ۶۸-۵۷.
- مجیدزاده، یوسف. (۱۳۸۲). جیرفت کهنترین تمدن شرق. تهران: وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی.
- مجیدزاده، یوسف. (۱۳۸۶). تاریخ و تمدن عیلام. تهران: مرکز نشر دانشگاهی.
- مجیدزاده، یوسف؛ سرلک، سیامک. (۱۳۸۱). حفاریات باستان‌شناسی فراگیر در کنار هلیل رود جیرفت. کرمان: سازمان میراث فرهنگی استان کرمان.
- مصفی، ابوالفضل. (۱۳۵۷). فرهنگ اصطلاحات نجومی. تبریز: مؤسسه تاریخ و فرهنگ ایران.
- نویا، پل. (۱۳۷۳). تفسیر قرآنی و زیان عرفانی. ترجمه اسماعیل سعادت. تهران: مرکز نشر دانشگاهی.
- واندروردن، ل. بارتل. (۱۳۷۲). پیدایش دانش نجوم. ترجمه همایون صنعتی‌زاده، کرمان: انتشارات دانشگاه شهید باهنر کرمان.
- ورجواند، پرویز. (۱۳۸۴). کاوش رصدخانه مراغه و نگاهی به پیشینه دانش ستاره‌شناسی در ایران. تهران: انتشارات امیرکبیر.
- وکیلی، شروین. (۱۳۹۰). اسطوره‌شناسی آسمان شبانه. تهران: شوراآفرین.
- هال، جیمز. (۱۳۸۳). فرهنگ نگاره‌ای نمادها در هنر شرق و غرب. ترجمه رقیه بهزادی. تهران: انتشارات فرهنگ معاصر.
- هیئتس، والتر. (۱۳۷۱). دنیای گمشده عیلام. ترجمه فیروز فیروزنیا. تهران: انتشارات علمی و فرهنگی.
- هیئتس، والتر. (۱۳۸۹). شهریاری عیلام. ترجمه پرویز رجیبی. تهران: انتشارات ماهی.

ب. منابع لاتین

- Acherman, P. (1977). "Some Problems of Early Iconography" in: A Survey of Persian Art from Prehistoric Times to the Present, Tehran: Soroush Press, Vol. II, pp. 831-895.
- Cameron, G. G. (1936). History of Early Iran, Chicago. Illinois: The University of Chicago press.
- Carter, E. (1971), Elam in the Second Millennium BC: the archaeological evidence. *Ph.D. Thesis*, University of Chicago (In English).
- Cooper, J. C. (1968). Illustrated Encyclopaedia of Traditional Symbols. London: Thames and Hudson.
- De Mecquenem, R. (1938). The early cultures of Susa, In: Prehistoric art. Buffalo, New York, United States: Prometheus Press.
- Graves, R., (1959). *New Larousse Encyclopedia of Mythology*, London-New York: Promatheus.
- Henkelman, W. M. (2008). The Other Gods Who Are: Studies in Elamite-Iranian Acculturation Based on the Persepolis Fortification Texts, Netherlands: Leiden (In English).
- Mc Adams, R. (1962). "Agriculture and urban life in early southwestern iran: Archeological survey provides a basis for observing broad changes during 7000 years of sedentary life". *National Library of Medicine. Science*. 136 (3511), 109-122.
- Perrot, J., (1969). Fouilles Stratigraphiques alacropole de Susa. *Bastan Shenasi va Honare Iran*. Nr. 2, 1-14.
- Roach, K.J. (2008). The Elamite Cylinder Seal Corpus, c.3500 – 1000 B.C. The University of Sydney (In English).
- Steve, M.J. & Gasche, H. (1971). *Lacropole de Susa*, MDAI XL VI. Paris.
- Wright, H. T. & J. Neely, G. A Johnson & Speth, J. (1975), "Early Fourth Millennium Developments in Southwestern Iran". *Iran*, 13: 129-147.

References

- Acherman, P., (1977). "Some Problems of Early Iconography" in: A Survey of Persian Art from Prehistoric Times to the Present, Tehran: Soroush Press, Vol. II, pp. 831-895 (In English).
- Afrogh, M. & Noroozitalab, D. (2012). Survey and analyzing astronomical concepts as the shape and decorative images in metal works of the Seljuk period. *Negareh*, 7 (21), 69-83 (In persian).
- Alidadi Soleimani, N. (2008). "An introduction to the natural geography and environment of the Helil-Rod basin". *Collection of articles of the first international conference on the civilization of the Helil-Rod Basin-Jiroft*. Kerman: Kerman: Province Cultural Heritage and Tourism Organization (In persian).
- Alizadeh, A., (2001). *Methods and theories in arehaeology*. Tehran: Publications of the Cultural Heritage Organization (In persian).
- Baghbankochak, Gh. A. (2015). Comparison and analysis of the archeology of religion and religious architecture of Elam civilization with Mesopotamia civilization. *Archeology master's thesis*, Tehran: Tarbiat Modares University (In persian).
- Bakhturtash, N. (2008). *The mysterious sign of the round of the sun or round of the seal*. Tehran: Artamis (In persian).
- Bani Asadi, A. (2018). *Characteristics of Kerman province from the point of view of country and population divisions*. Kerman: Kerman Governorate, Bureau of Statistics and Information (In persian).
- Black, J. & Green, A. (1992). *Gods, demons and symbols of Mesopotamia: an illustrated dictionary*. Translate by: Matin, P. Tehran: Amirkabirpub (In persian).
- Cameron, G. G. (1936). *History of Early Iran, Chicago*. Illinois: The University of Chicago press. (In English).
- Cameron, G. G. (2015). *History of early Iran*. Translated by: Hasan Anosheh, Tehran: Elmi-Farhangi (In persian).
- Carter, E. (1971), Elam in the Second Millennium BC. : the archaeological evidence. *Ph.D. Thesis*, University of Chicago (In English).
- Channel, D. (1997). *Acropolis of Susa, in Susa and southwest of Iran*. Translated by Haideh Iqbal. Tehran: Academic Publishing Center (In persian).

- Chevalier, J. & Gheerbrant, A. (2000). *Dictionnaire des symboles Mythes, rêves, coutumes, gestes, formes, figures, couleurs, nombres*, Translated by Sudaba Fazali. Vol 1. Tehran: Jeihun Publishing (In persian).
- Chevalier, J. & Gheerbrant, A. (2003). *Dictionnaire des symboles Mythes, rêves, coutumes, gestes, formes, figures, couleurs, nombres*, Vol 3. Tehran: Jeihun Publishing (In persian).
- Chevalier, J. & Gheerbrant, A. (2006). *Dictionnaire des symboles Mythes, rêves, coutumes, gestes, formes, figures, couleurs, nombres*, Vol 4. Tehran: Jeihun Publishing (In persian).
- Chevalier, J. & Gheerbrant, A. (2008). *Dictionnaire des symboles Mythes, rêves, coutumes, gestes, formes, figures, couleurs, nombres*, Vol 5. Tehran: Jeihun Publishing (In persian).
- Cooper, J. C. (2000). *Illustrated Encyclopaedia of Traditional Symbols*. Translated by: Maliheh Karbasian. Tehran: Farhad (In persian).
- Cooper, J. C. (1968). *Illustrated Encyclopaedia of Traditional Symbols*. London: Thames and Hudson (In English).
- De Mecquenem, R. (1938). *The early cultures of Susa, In: Prehistoric art*. Buffalo, New York, United States: Prometheus Press (In English).
- Degani, M. H. (2016). *Astronomy made simple*. Translate by: Khajeh poor, Mohammadreza Tehran: Institute of Geography and Cartography of Gitaology (In persian).
- Dollfus, G. (1997). *The occupation of Shushan in the fifth millennium and the beginning of the fourth millennium BC, in Shushan and southwest Iran*. Translated by Haideh Iqbal. Tehran: University Publishing Center (In persian).
- Giahi Yazdi, H. R. (2009). *History of astronomy in Iran*, Tehran: Daftar pazhooheshhaye farhangi (In persian).
- Graves, R. (1959). *New Larousse Encyclopedia of Mythology*, London-New York: Promatheus (In English).
- Habibi, M. (2004). "Silk; Plant, human and cosmic manifestations. *KetaB-e Mah-E Honar*. 7 (77, 78): 166-170 (In persian).
- Hall, J. (2004). *Illustrated dictionary of symbols in Eastern and Western art*. Translated by: Roghaye Behzadi. Tehran: Farhang Moaser (In persian).
- Hatem, G. (1995). "Role and symbol in ancient Iranian pottery". *Art Journal*. 5(8). 355-378 (In persian).
- Henkelman, W. M. (2008). *The Other Gods Who Are: Studies in Elamite-Iranian Acculturation Based on the Persepolis Fortification Texts*, Nederlands: Leiden (In English).
- Hinz, W. (1992). *The lost world of Elam*. Translated by: Firuz Firuznia, Tehran: Elmi farhangi (In persian).
- Hinz, W. (2011). *Reich Elam*. Translated by: Piruz Rajabi, Tehran: Mahi (In persian).
- Jafari Dehkordi, N. & Jafari Dehkordi, N. (2020). Background of the World Health Organization's Symbols in Myths with Emphasis on the Works of Jiroft Civilization. *Medical History*, 11 (40): 33-49 (In persian).
- Jozi, Z. (2013). The religion of Elam with an attitude on cylinder seals. *Archeology master's thesis*. Tehran: Tarbiat Modares University (In persian).
- Kabuli, M. (1994). "Sush and the ancient heritage of Shushan Plain". *Miras Farhangi*. 12. 119-138 (In persian).
- Kalantari Khandani, H. (2008). *An overview of the geography of Kerman province*. Kerman: Kermanology Center (In persian).
- Karmi, M. (2003). Examining the role of women in Elamite works. *Archeology master's thesis*. Tehran: Tarbiat Modares University (In persian).
- Majidzadeh, Y. & Serlak, S. (2002). *Extensive archeological excavations near the Halil River in Jiroft*. Kerman: Kerman Province Cultural Heritage Organization (In persian).
- Majidzadeh, Y. (2003). *Jiroft, the earliest orient tal civilization*. Tehran: Ministry of culture and Islamic Guidance (In persian).
- Majidzadeh, Y. (2007). *History and civilization of Elam*. Tehran: Academic Publishing Center. (In persian).

- Mc Adams, R., (1962). Agriculture and urban life in early southwestern iran: Archeological survey provides a basis for observing broad changes during 7000 years of sedentary life. National Library of Medicine. Science, 136 (3511), 109-122 (In English).
- Mobini, M. (2014). The Sun Symbol and Its Associated Concepts in Mesopotamian Art and Myths. *Paykareh*, 3 (5), 57-68 (In persian).
- Mosaffa, A. (1979). *A dictionary of astronomical terms*. Tabriz: Institute of Iranian History and Culture (In persian).
- Nwyia, P. (1994). *Quranic interpretation and mystical language*. Translated by Ismail Saadat. Tehran: Academic Publishing Center (In persian).
- Parham, C. (1999). "Mythological effects and first symbols in Iranian carpets". *Journal of Nashr-E Danesh*. 16 (4). 47-40 (In persian).
- Perrot, J. (1969). Fouilles Stratigraphiques alacropole de Susa. *Bastan Shenasi va Honare Iran*, Nr. 2, 1-14 (In English).
- Piran, S. (2013), *Objects from the Jiroft treasury*. Tehran: The National Museum of Iran, Pazineh (In persian).
- Pope, A. U. & Ackerman, Ph. (2008). *A survey of Persian art, from prehistoric times to the present*. Translated by. Najaf Daryabandari et al, Tehran: Elmi-Farhang (In persian).
- Razi, H. (1992). Recherches sur le cult public et des mysteres. Tehran: Behjat (In persian).
- Razmara, H. (1954). *Geographical culture of Kerman province, Jiroft city*. Vol 8. Tehran: Geographical Organization of the Ministry of Defense and Armed Forces Support (In persian).
- Roach, K.J. (2008). The Elamite Cylinder Seal Corpus, c.3500 – 1000 B.C. The University of Sydney (In English).
- Sarrafi, M.R. (2005). *The religion of ilam*. Tehran: Samt (In persian).
- Steve, M.J. & Gasche, H. (1971). *Lacropole de Susa*, MDAI XL VI. Paris (In English).
- Talai, H. (2013). *Eight thousand years of iran pottery*. Tehran: Samt (In persian)
- Vakili, Sh. (2011). *The mythology of the night sky*. Tehran: Shur Afarin (In persian).
- Varjavand, P. (2005). *Exploration of Maragheh Observatory and a look at the background of astronomy knowledge in Iran*. Tehran: Amir Kabir Publications (In persian).
- Waerden, B.L. (1993). *The origin of astronomy*. Translated by Homayoun Sanetizadeh, Kerman: Shahid Bahnar University Press (In persian).
- Wright, H. T. & J. Neely, G. A Johnson & Speth, J. (1975). "Early Fourth Millennium Developments in Southwestern Iran". *Iran*, 13: 129-147 (In English).
- Zarei, M.A & Sharif Kazemi, Kh. (2012). "Investigation of the astronomical symbols of the sgraffiato terracotta motifs of the museum collection of Mustafafan Foundation". *Scientific Journal of Motaleate-e Tatbighi-e Honar*. 3(6). 53-43 (In persian).
- Zekrgo, A.H. (2002). "Fundamental considerations in comparative studies of art". *Art and People Magazine*. 18(54). 163-173 (In persian).
- URLS:
- URL1:[https://collections.louvre.fr/en/ark:/53355/cl010174181\(12/12/2020\)](https://collections.louvre.fr/en/ark:/53355/cl010174181(12/12/2020))
- URL2:[https://collections.louvre.fr/en/ark:/53355/cl010359118\(12/12/2020\)](https://collections.louvre.fr/en/ark:/53355/cl010359118(12/12/2020))
- URL4:[https://collections.louvre.fr/en/ark:/53355/cl010122788\(12/12/2020\)](https://collections.louvre.fr/en/ark:/53355/cl010122788(12/12/2020))
- URL5:[https://collections.louvre.fr/en/ark:/53355/cl010127398\(12/12/2020\)](https://collections.louvre.fr/en/ark:/53355/cl010127398(12/12/2020))
- URL6:[https://collections.louvre.fr/en/ark:/53355/cl010174295\(12/12/2020\)](https://collections.louvre.fr/en/ark:/53355/cl010174295(12/12/2020))
- URL8:[https://iranatlas.info/regional%20prehistoric/jiroft/jir_34.htm\(12/12/2020\)](https://iranatlas.info/regional%20prehistoric/jiroft/jir_34.htm(12/12/2020))
- URL9:[https://collections.louvre.fr/en/ark:/53355/cl010122733\(12/12/2020\)](https://collections.louvre.fr/en/ark:/53355/cl010122733(12/12/2020))
- URL10:[https://collections.louvre.fr/en/ark:/53355/cl010150453\(12/12/2020\)](https://collections.louvre.fr/en/ark:/53355/cl010150453(12/12/2020))
- URL11: <https://www.flickr.com/photos/101561334@N08/36421086661/> with Upload Wizard (12/12/2020)